MUSTAQILLIK YILLARIDA TARIXIY XOTIRANI TIKLASH VA QATAG‘ON QURBONLARINI OQLASH JARAYONI

F.S.Ziyayev[1]

1. Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti “Ijtimoiy fanlar” kafedrasi dotsenti

Mas'ul muallif: Ziyayev Farxod Sobirovich, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti “Ijtimoiy fanlar” kafedrasi dotsenti.

e-mail: fziyayev63@gmail.com

Received: 22 Oktabr 2026
Accepted: 27 Oktabr 2026
Published: 01 Noyabr 2026

Copyright: © 2026 by the author(s). Licensee Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Ziyayev, F. S. MUSTAQILLIK YILLARIDA TARIXIY XOTIRANI TIKLASH VA QATAG‘ON QURBONLARINI OQLASH JARAYONI / F. S. Ziyayev // Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. — 2026. — T. 10, № 2. — B. 490–493.

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbekiston mustaqillikka erishgandan so‘ng sovet davrida mustamlakachilik siyosati va totalitar tuzum tomonidan qatag‘on qilingan vatandoshlarimizning nomlarini tiklash, ularni oqlash hamda xotirasini abadiylashtirish jarayoni tahlil qilinadi. “Shahidlar xotirasi” jamg‘armasi, yodgorlik majmuasi va Qatag‘on qurbonlari xotirasi muzeyining tashkil etilishi, 2020–2024-yillarda qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar hamda O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi tomonidan qatag‘on qurbonlarining oqlanishi yoritiladi. Tarixiy xotirani tiklash usullari va ularning yoshlar ma’naviy tarbiyasidagi ahamiyati ko‘rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: mustaqillik, tarixiy xotira, qatag‘on, reabilitatsiya, oqlash, “Shahidlar xotirasi”, jadidlar, Qatag‘on qurbonlari davlat muzeyi, tarixiy adolat.

ВОССТАНОВЛЕНИЕ ИСТОРИЧЕСКОЙ ПАМЯТИ И ПРОЦЕСС РЕАБИЛИТАЦИИ ЖЕРТВ РЕПРЕССИЙ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

Аннотация. В данной статье анализируется процесс восстановления имён, реабилитации и увековечения памяти соотечественников, репрессированных колониальной политикой и тоталитарным режимом в советский период, после обретения Узбекистаном независимости. Освещаются создание фонда «Шахидлар хотираси», мемориального комплекса и Музея памяти жертв репрессий, нормативно-правовые акты 2020–2024 годов, а также реабилитация жертв репрессий Верховным судом Республики Узбекистан. Показаны способы восстановления исторической памяти и их значение для духовного воспитания молодёжи.

Ключевые слова: независимость, историческая память, репрессии, реабилитация, «Шахидлар хотираси», джадиды, Государственный музей жертв репрессий, историческая справедливость.

THE RESTORATION OF HISTORICAL MEMORY AND THE PROCESS OF REHABILITATING VICTIMS OF REPRESSION DURING THE YEARS OF INDEPENDENCE

Abstract. This article analyzes the process of restoring the names, rehabilitating and commemorating compatriots who were repressed by the colonial policy and the totalitarian regime of the Soviet period, after Uzbekistan gained independence. The establishment of the “Shahidlar Khotirasi” foundation, the memorial complex and the Museum of the Memory of Victims of Repression, the legal acts adopted in 2020–2024, and the rehabilitation of victims of repression by the Supreme Court of the Republic of Uzbekistan are highlighted. The methods of restoring historical memory and their importance for the spiritual education of young people are shown.

Keywords: independence, historical memory, repression, rehabilitation, “Shahidlar Khotirasi”, Jadids, State Museum of Victims of Repression, historical justice.

Kirish. XX asrda sovet totalitar tuzumi O‘zbekiston xalqiga og‘ir sinovlarni olib keldi. 1920-yillardagi “bosmachilik”ka qarshi kurash niqobi ostidagi jazo choralari, 1929–1933-yillardagi jamoalashtirish va «quloqlashtirish», 1937–1938-yillardagi “Katta terror” hamda urushdan keyingi qatag‘onlar natijasida yuz minglab vatandoshlarimiz ta’qib qilindi, qamaldi, surgun qilindi va otib tashlandi [9; 10]. Rasmiy ma’lumotlarga ko‘ra, sovet davrida yurtimizda 100 mingdan ortiq fuqaro qatag‘onga uchragan, ularning minglabi «xalq dushmani» degan tamg‘a bilan qatl etilgan [7].

Qatag‘on qurbonlari orasida millatning eng ilg‘or vakillari – jadid ma’rifatparvarlari, shoir va yozuvchilar, olimlar, davlat arboblari bor edi. Abdulla Qodiriy, Abdulhamid Cho‘lpon, Abdurauf Fitrat, Fayzulla Xo‘jayev, Akmal Ikromov kabi siymolar shular jumlasidandir [10]. Sovet davrida ularning nomlarini tilga olish ham uzoq vaqt man etilgan, merosi esa jamiyat xotirasidan chiqarib tashlanishga harakat qilingan.

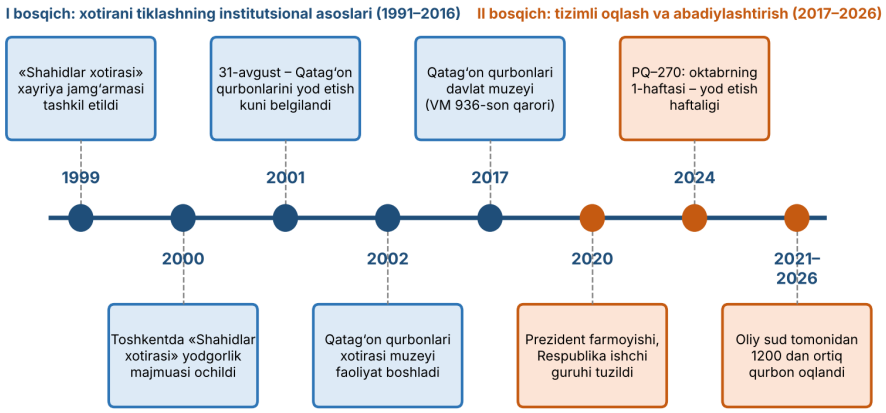
Mustaqillik bu borada tub burilish yasadi. Birinchi Prezident Islom Karimovning «Tarixiy xotirasiz kelajak yo‘q» degan g‘oyasi [1] tarixiy haqiqatni tiklashni davlat siyosatining muhim yo‘nalishiga aylantirdi. Yangi O‘zbekiston sharoitida esa bu ish yangi bosqichga ko‘tarilib, qatag‘on qurbonlarini tizimli ravishda aniqlash, sud tartibida oqlash

va xotirasini abadiylashtirish izchil davlat dasturi tusini oldi [2; 3].

Maqolada mustaqillik yillarida tarixiy xotirani tiklash va qatag‘on qurbonlarini oqlash jarayoni tarixiylik, xronologik, qiyosiy-tarixiy tahlil va manbashunoslik usullari asosida yoritiladi. Manba sifatida normativ-huquqiy hujjatlar, Oliy sud qarorlari to‘g‘risidagi rasmiy axborotlar hamda ilmiy adabiyotlardan foydalanildi.

Asosiy qism. Mustaqillikning dastlabki yillarida tarixiy xotirani tiklash ishlari, avvalo, qatag‘on qilingan ma’rifatparvarlarning asarlarini qayta nashr etish, ular hayoti va faoliyatini xolisona o‘rganish bilan boshlandi. Jadidlar merosi ta’lim dasturlariga kiritildi, ko‘chalar, ta’lim muassasalari va madaniyat maskanlariga ularning nomlari berildi. Bu jarayonning institutsional asoslari 1999–2002-yillarda shakllandi [8].

1999-yilda «Shahidlar xotirasi» xayriya jamg‘armasi tashkil etildi. 2000-yil 12-mayda Toshkentning Yunusobod tumanida, sovet xavfsizlik organlari XX asrning birinchi yarmida qatl joyi sifatida foydalangan hududda «Shahidlar xotirasi» yodgorlik majmuasi ochildi. 2002-yil 31-avgustda esa Qatag‘on qurbonlari xotirasi muzeyi faoliyat boshladi [8]. 2001-yildan boshlab har yili 31-avgust – Qatag‘on qurbonlarini yod etish kuni sifatida nishonlanib kelinmoqda [4]. Ushbu jarayonning asosiy bosqichlari 1-rasmda aks ettirilgan.



1-rasm. Mustaqillik yillarida tarixiy xotirani tiklash va qatag‘on qurbonlarini oqlash jarayonining asosiy bosqichlari

Rasmdan ko‘rinib turibdiki, jarayon ikki bosqichda kechgan. Birinchi bosqichda (1991–2016) xotirani saqlashning asosiy institutlari – jamg‘arma, yodgorlik majmuasi va muzey tashkil etilgan bo‘lsa, ikkinchi bosqichda (2017-yildan hozirgi kungacha) qatag‘on qurbonlarini sud tartibida ommaviy oqlash va ularning xotirasini abadiylashtirish keng ko‘lamli davlat dasturiga aylangan.

Ikkinchi bosqichning boshlanishi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 22-noyabrdagi 936-son qarori bilan bog‘liq bo‘lib, unga muvofiq Vazirlar Mahkamasi huzurida Qatag‘on qurbonlari davlat muzeyi tashkil etildi [8]. Prezident Shavkat Mirziyoyevning 2020-yil 8-oktabrdagi «Qatag‘on qurbonlarining merosini yanada chuqur o‘rganish va ular xotirasini abadiylashtirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida»gi farmoyishi bu sohadagi asosiy hujjat bo‘ldi. Unga ko‘ra Respublika ishchi guruhi tuzildi, qurbonlarni hududlar kesimida ism-sharifi bilan aniqlash, arxiv hujjatlarini to‘plash, «Qatag‘on qurbonlari» ko‘p jildligini nashr etish hamda hali oqlanmagan shaxslarni reabilitatsiya qilish bo‘yicha takliflar kiritish vazifalari belgilandi [2]. Ushbu sohada qabul qilingan asosiy normativ-huquqiy hujjatlar 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval.

Mustaqillik yillarida qatag‘on qurbonlari xotirasini tiklashga oid asosiy normativ-huquqiy hujjatlar

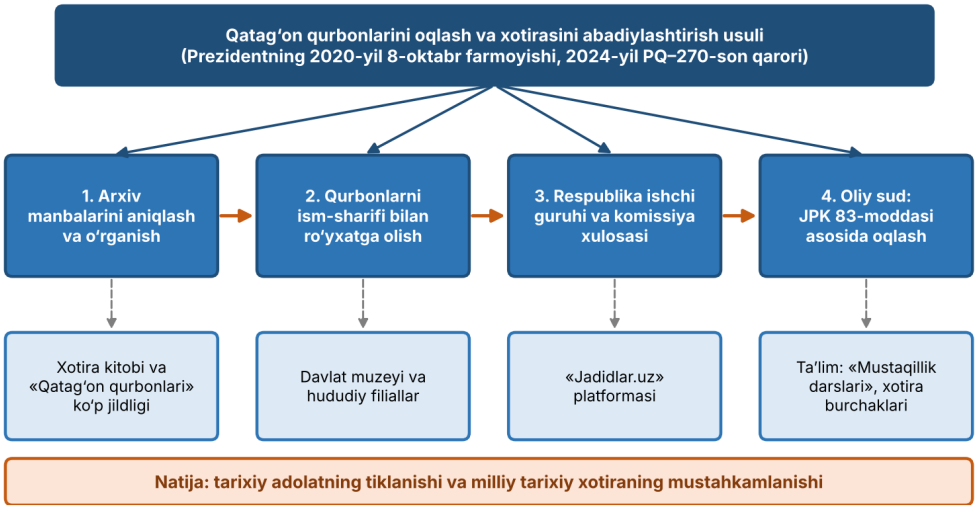
№	Hujjat	Sana	Asosiy mazmuni
1	O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni	2001-yil 1-may	31-avgust – Qatag‘on qurbonlarini yod etish kuni etib belgilandi
2	Vazirlar Mahkamasining 936-son qarori	2017-yil 22-noyabr	Vazirlar Mahkamasi huzurida Qatag‘on qurbonlari davlat muzeyi tashkil etildi
3	Prezidentning farmoyishi	2020-yil 8-oktabr	Respublika ishchi guruhi tuzildi; qurbonlarni aniqlash, xotira kitobi, oqlash bo‘yicha «yo‘l xaritasi» tasdiqlandi
4	Prezidentning PQ–270-son qarori	2024-yil 19-iyul	Respublika komissiyasi tuzildi; oktabrning birinchi haftasi – Siyosiy qatag‘on qurbonlarini yod etish haftaligi; «Jadidlar.uz» platformasi kengaytirildi
5	Vazirlar Mahkamasining 691-son qarori	2025-yil 4-noyabr	2025–2026-yillarda qatag‘on qurbonlari hayoti va faoliyatini targ‘ib etish chora-tadbirlari dasturi tasdiqlandi

Jadvaldan ko‘rinadiki, normativ-huquqiy baza bosqichma-bosqich kengaygan: dastlab xotira kuni va xotira maskanlari belgilangan bo‘lsa, keyingi hujjatlarda qurbonlarni aniqlash, sud tartibida oqlash, ilmiy-ma’rifiy targ‘ibot va

yoshlar tarbiyasi bilan bog‘liq kompleks vazifalar qo‘yilgan [3; 5].

Qatag‘on qurbonlarini oqlash jarayonida O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudining roli alohida ahamiyatga ega. Oliy sudning jinoyat ishlari bo‘yicha sudlov hay’ati sovet davridagi «uchlik»lar va favqulodda organlar tomonidan chiqarilgan hukmlarni ochiq sud majlislarida qayta ko‘rib, Jinoyat-protsessual kodeksining 83-moddasi asosida asossiz ayblanganlarni oqlamoqda. Masalan, 2022-yil 19-dekabrda 4 ta jinoyat ishi bo‘yicha 173 nafar shaxs oqlangan bo‘lib, ularning 147 nafari 1931-yil 12-oktabrda O‘rta Osiyo OGPU «uchlik»i qarori bilan jazolangan Surxondaryo viloyati aholisi edi [6]. 2026-yil 6-mayda esa 8 ta jinoyat ishi bo‘yicha yana 161 nafar qatag‘on qurboni oqlandi; ular orasida 1920–1934-yillarda otib tashlashga hukm qilingan 33 kishi, shuningdek, ayollar va voyaga yetmaganlar ham bor edi [7].

Umuman olganda, so‘nggi yillarda Oliy sud tomonidan 1200 nafardan ortiq qatag‘on qurboni oqlandi [5; 7]. Qatag‘on qurbonlarini oqlash va xotirasini abadiylashtirishning amaldagi usuli 2-rasmda ko‘rsatilgan.



2-rasm. Qatag‘on qurbonlarini oqlash va xotirasini abadiylashtirish usuli

Natijalar va tahlil. Manbalar tahlili mustaqillik yillarida tarixiy xotirani tiklash jarayonining samaradorligini ta’minlagan bir necha omilni ajratish imkonini beradi. Birinchidan, bu jarayon davlat siyosati darajasiga ko‘tarilgan va mustahkam normativ-huquqiy asosga ega bo‘lgan. Ikkinchidan, arxiv hujjatlarini aniqlash, qurbonlarni ism-sharifi bilan ro‘yxatga olish va sud tartibida oqlashdan iborat izchil tartib shakllangan. Uchinchidan, xotirani saqlash muzey, yodgorlik majmuasi va raqamli platformalar orqali institutsionallashgan [2; 3; 8].

To‘rtinchidan, tarixiy xotira ta’lim va tarbiya tizimi bilan uzviy bog‘langan: “Mustaqillik darslari”da qatag‘on qurbonlari, jumladan, jadidlar faoliyatiga bag‘ishlangan mashg‘ulotlar o‘tkazilmoqda, maktab va mahallalarda xotira burchaklari tashkil etilmoqda [3]. Beshinchidan, Davlatimiz rahbari ta’kidlaganidek, qatag‘on qurbonlarining yagona «aybi» – ularning Vatan va millat ozodligi, xalq farovonligi yo‘lida kurashganidir [11]. Tarixiy xotirani tiklash yo‘nalishlari va ularning natijalari 2-jadvalda umumlashtirilgan.

2-jadval.

Tarixiy xotirani tiklash yo‘nalishlari va ularning natijalari

№	Yo‘nalish	Amalga oshirilgan ishlar	Natija va ahamiyati
1	Huquqiy reabilitatsiya	Oliy sud tomonidan sovet davri hukmlarini qayta ko‘rib chiqish	1200 nafardan ortiq qurbonning nomi oqlandi, tarixiy adolat tiklandi
2	Arxiv va manbashunoslik ishlari	Mahalliy va xorijiy arxivlardan hujjatlar to‘plash, qurbonlarni ism-sharifi bilan aniqlash	Qatag‘on ko‘lami va qurbonlar taqdiri haqida ishonchli manba bazasi yaratildi
3	Memorial-muzey faoliyati	«Shahidlar xotirasi» majmuasi, Qatag‘on qurbonlari davlat muzeyi va hududiy filiallar	Xotiraning moddiy ramzlari va ziyorat maskanlari shakllandi
4	Ilmiy-nashriyot ishlari	«Qatag‘on qurbonlari» ko‘p jildligi, jadidlar asarlarini qayta nashr etish	Qurbonlar merosi ilmiy muomalaga qaytarildi
5	Raqamli xotira	«Jadidlar.uz» platformasi: elektron kitoblar, matbuot namunalari, audiovizual materiallar	Meros keng auditoriya, ayniqsa yoshlar uchun ochiq bo‘ldi
6	Ta’lim-tarbiya va targ‘ibot	31-avgust yod etish kuni, oktabrning birinchi haftasi – yod etish haftaligi, «Mustaqillik darslari»	Yoshlarda tarixiy ong va milliy iftixor tuyg‘usi mustahkamlanmoqda

Jadval ma’lumotlari tarixiy xotirani tiklash jarayoni bir-birini to‘ldiruvchi huquqiy, ilmiy, memorial va ta’limiy

yo‘nalishlarda olib borilayotganini ko‘rsatadi. Bu jarayon Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasida belgilangan ma’naviy-ma’rifiy islohotlar, xususan, milliy o‘zlikni anglash va yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash vazifalari bilan mazmunan hamohang [12].

Shu munosabat bilan quyidagilar maqsadga muvofiq: oliy ta’lim muassasalarida «O‘zbekiston tarixi» fanini o‘qitishda hududiy qatag‘on qurbonlarining taqdirini aniq arxiv hujjatlari asosida o‘rgatish; talabalarni qatag‘on qurbonlarini aniqlash va ularning yaqinlari xotiralarini yozib olishga jalb etish; universitetlardagi muzey filiallari va xotira burchaklarini raqamli manbalar bilan boyitish.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, mustaqillik yillarida tarixiy xotirani tiklash va qatag‘on qurbonlarini oqlash O‘zbekiston davlat siyosatining muhim yo‘nalishiga aylandi. Birinchi bosqichda «Shahidlar xotirasi» jamg‘armasi, yodgorlik majmuasi, Qatag‘on qurbonlari xotirasi muzeyi tashkil etilib, 31-avgust yod etish kuni sifatida belgilandi. Ikkinchi bosqichda esa 2020-yil 8-oktabrdagi farmoyish, 2024-yildagi PQ–270-son qaror va boshqa hujjatlar asosida qurbonlarni tizimli aniqlash, Oliy sud tomonidan oqlash va xotirasini abadiylashtirishning yaxlit usuli shakllandi.

Bu jarayonning natijasida 1200 nafardan ortiq vatandoshimizning nomi oqlanib, tarixiy adolat tiklandi. Qatag‘on qurbonlari merosini chuqur o‘rganish va uni yosh avlodga yetkazish jamiyatda tarixiy ong, milliy iftixor va fuqarolik mas’uliyatini mustahkamlashga, o‘tmish fojialarining takrorlanmasligiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

[1] Karimov, I. A. (1998). Tarixiy xotirasiz kelajak yo‘q. Toshkent: Sharq.

[2] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 8-oktabrdagi «Qatag‘on qurbonlarining merosini yanada chuqur o‘rganish va ular xotirasini abadiylashtirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida»gi farmoyishi. https://yuz.uz/uz/news/qatagon-qurbonlarining-merosini-yanada-chuqur-organish-va-ular-xotirasini-abadiylashtirishga-doir-qoshimcha-chora-tadbirlar-togrisida

[3] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 19-iyuldagi siyosiy qatag‘on qurbonlarining hayotini o‘rganish va xotirasini abadiylashtirish ishlarini kengaytirish to‘g‘risidagi PQ–270-son qarori. https://anhor.uz/uzl/news/endi-oktyabr-oyining-birinchi-haftasi-siyosiy-qatag-on-qurbonlarini-yod-etish-haftaligi-sifatida-nishonlanadi/

[4] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2001-yil 1-maydagi «Qatag‘on qurbonlarini yod etish kuni to‘g‘risida»gi Farmoni.

[5] O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2025-yil 4-noyabrdagi «Qatag‘on qurbonlari hayoti va faoliyatini targ‘ib etishni yanada jadallashtirish bo‘yicha 2025–2026-yillarga mo‘ljallangan chora-tadbirlar dasturini tasdiqlash to‘g‘risida»gi 691-son qarori. https://advice.uz/oz/document/4378

[6] Oliy sud 173 nafar qatag‘on qurbonlarini oqladi. (2022, 20-dekabr). Kun.uz. https://kun.uz/uz/news/2022/12/20/oliy-sud-173-nafar-qatagon-qurbonlarini-oqladi-ular-orasida-eron-fuqarosi-hambor

[7] Oliy sud sovet davri qatag‘oni qurbonlaridan 161 nafarini oqladi. (2026, 7-may). Kun.uz. https://kun.uz/news/2026/05/07/oliy-sud-sovet-davri-qatagon-qurbonlaridan-161-nafarini-oqladi

[8] Tarixiy xotirani asragan maskan. O‘zbekiston milliy axborot agentligi (UzA). https://uza.uz/ar/posts/tarixiy-xotirani-asragan-maskan_917802

[9] Shamsutdinov, R. (2003). Qishloq fojiasi: jamoalashtirish, quloqlashtirish, surgun. Toshkent: Sharq.

[10] Khalid, A. (2015). Making Uzbekistan: Nation, Empire, and Revolution in the Early USSR. Ithaca: Cornell University Press.

[11] «Ularning aybi buyuk bo‘lgani» – Shavkat Mirziyoyev qatag‘onga uchragan vatandoshlarni yodga oldi. (2021, 31-avgust). Kun.uz. https://kun.uz/news/2021/08/31/ularning-aybi-buyuk-bolgani-shavkat-mirziyoyev-qatagonga-uchragan-vatandoshlarni-yodga-oldi

[12] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi «2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida»gi PF–60-son Farmoni.